

zpracování výzkumných výsledků. Ovšem zůstalo jen u nerozvinutého přístupu.

První příčinou byla okolnost, že zatím co výrobně ekonomické (a též věkové) stupnice se opírají o jednoznačná a jasná objektivní kritéria (produkce na 1 pracovníka, roční příjem na 1 pracovníka atd.), u stupnic týkajících se kulturní aktivity a úrovně vzdělání není precizováno, podle jakých kritérií či komplexních indexů byly sestavovány a jaké asi jsou distance mezi jednotlivými stupni. Nejméně jasným je hledisko stupnice, studující „úroveň společenských vztahů“. Máme za to, že měly být nejprve sestaveny modelové, logicky přesné stupnice a teprve do nich měly být jednotlivé zkoumané objekty zasazovány.

Ale i stupnice tohoto druhu mohou tvořit dobrý podklad ke korelačním propočtům. Autor však usuzuje o souvislostech některých faktorů, aniž provedl tyto propočty. To byla druhá příčina toho, že přístup zůstal nerozvinutým.

Přirozeně to muselo vést k určitým nepřesnostem. Pokusili jsme se to ověřit tím, že jsme sami příslušné korelace propočítali.

Tak např. autor usuzuje o „nejpřímějším vztahu“ mezi 1. hodnotou základních prostředků na 1 ha, 2. úrovní celkové roční produkce na 1 pracovníka a 3. průměrným ročním příjmem na 1 pracovníka (str. 59–69). Propočet koeficientu korelace pořadových čísel však ukazuje, že nejprímější vztah je pouze mezi prvním a třetím ukazatelem ($\rho = 0,83$); poněkud méně přímý, ale stále velmi významný vztah je mezi druhým a třetím ($\rho = 0,68$). I když je to překvapující, neukázala se významná souvislost mezi hodnotou základních prostředků na 1 ha a úrovní produkce na 1 pracovníka ($\rho = 0,26$).

Nekvantifikovaný odhad autora je správný, pokud soudil o nejednoznačnosti vzájemného působení výroby a kultury. Korelace mezi produktivitou práce a úrovní kulturně osvětové práce je bezvýznamná a přitom záporná ($\rho = -0,26$); korelace mezi produktivitou práce a „úrovní společenských vztahů“ se ukázala být nejvýrazněji zápornou ($\rho = -0,60$). Důkladnější výzkumy většího počtu objektů podle zpřesněných stupnic by mohly v tomto ohledu poskytnout podnětný materiál pro další zpracovávání materialistické teorie společenských vztahů. Podobné vztahy, které mají řadu mezivztahů a zprostředkování, ani nemohou prokazovat vyšší koeficienty korelace.

Autor usuzuje na velmi přímou závislost mezi odborným vzděláním zemědělců, zejména funkcionářů, a produktivitou, respektive průměrnými ročními příjmy. Kvantifikace však ukazuje, že ani mezi ukazatelem úrovně vzdělání všech družstevníků a ukazatelem vzdělání funkcionáře není přímá souvislost ($\rho = -0,37$). Když jsme každou z nich zvláště prokorelovali s uvedenými ekonomickými ukazateli, ukázalo se, že úroveň vzdělání všech družstevníků nemá významnou souvislost ani s produktivitou ($\rho = -0,20$), ani s průměrným příjmem ($\rho = 0,09$). Poněkud

významnější korelace se projevila mezi úrovní vzdělání funkcionářů a produktivitou ($\rho = 0,49$), zejména pak mezi touto úrovní a průměrným příjmem ($\rho = 0,60$). Tady v situaci daných družstev (a patrně ne pouze v nich) má vzdělání funkcionářů pro výrobně ekonomický rozvoj družstev podstatně větší význam než vzdělání všech družstevníků. Škoda, že autor tuto významnou souvislost nezjistil a nerozebral. Když jsme se pokusili v souhrnném indexu kombinovat ukazatele úrovně vzdělanosti všech družstevníků a úrovně vzdělanosti funkcionářů a ten jsme pak korelovali s uvedenými ekonomickými ukazateli, neukázala se opět žádná souvislost ($\rho = 0,09$ a $0,26$).

Je zajímavé, že při korelování s úrovní kulturně osvětové práce se právě naopak ukázal velký význam úrovně vzdělání všech družstevníků ($\rho = 0,60$) a malý význam úrovně vzdělání funkcionářů ($\rho = 0,26$). Je tedy třeba mezi oběma vzdělanostními ukazateli rozlišovat.

Na tomto pozadí zní poněkud zjednodušeně autorův závěr (který je ovšem v nejobecnější poloze správný): „Tam, kde funkcionáři mají odborné vzdělání nebo kde řadoví členové dosahují vysokého průměru odborného vzdělání, tam také byla zjištěna vysoká celková roční produkce a i vysoký roční příjem, propočítaný na jednoho pracovníka. Technická a ekonomická kvalifikace měly přímý a bezprostřední vliv na zvýšení úrovně družstva, a to nejen po výrobní stránce, ale v dalších důsledcích i v celé oblasti kultury“ (str. 60).

Neukázala se žádná korelace mezi průměrným věkem zemědělců a kulturně osvětovou aktivitou ($\rho = 0,15$), ani mezi aktivitou stranických organizací a kulturně osvětovou aktivitou ($\rho = -0,14$). Zato významná je korelace mezi aktivitou stranických organizací a (žel, neprecizovanou) „úrovní společenských vztahů“ ($\rho = 0,60$).

Závěrem hodnotíme Tauberovu knihu jako práci živou, bohatou jak nashromážděným materiálem, tak i úvahami zkušeného organizátora sociologických výzkumů, plnou podnětů pro další výzkumy i pro společenskou praxi, napsanou dobrým literárním slohem. Její studium bude prospěšné jak zemědělským funkcionářům, tak i sociologům začínajícím i vyspělejším.

Dragoslav Slejška

Recenze knihy Charčeva „Manželství a rodina v SSSR“.

V roce 1964 vydalo nakladatelství Sociálně ekonomické literatury v Moskvě knihu známého pracovníka Leningradské sociologické laboratoře A. G. Charčeva *Manželství a rodina v SSSR* (Brak i semja v SSSR).

V prvé části této obsáhlé studie (kniha má přes 300 stran) vychází autor z podrobné kritiky metodického přístupu buržoasní sociologie k problematice manželství a rodiny a zaujímá postoj ke konkrétnímu způsobu přístupu k výzkumům u západních sociologů.

Především poukazuje na nesprávné východisko u většiny badatelů v této oblasti spočívající v odmítání teoretického přístupu a teoretických závěrů, v odmítání tzv. „filosofování“. Buržoasní sociologie tak v oblasti výzkumu manželství a rodiny ulpívá na empirické úrovni, na pouhém „popisu lidského jednání“. Avšak empirický popis, přes propracovanost výběrových metod a šetření, nemůže odhalit zákonitosti jednotlivých stránek sociálního života, nemůže zabránit subjektivismu a voluntarismu.

Autor rozebírá dále řadu obtíží při empirických výzkumech vůbec (subjektivismus při výběru vzorku, subjektivismus respondenta, nesprávné uplatnění techniky sociologického bádání atd.) a v oblasti rodiny zvláště. Potíž je podle autora především ve velkém množství a různorodosti objektů vztahujících se k manželství a rodině, přičemž statisticky může být zachycen jen velmi omezený počet charakteristik každého z nich (počet sňatků, počet členů rodiny, počet dětí apod.). Další překážkou je intimnost manželských a rodinných vztahů. Zatímco téměř každý objekt je přístupný sociologům „zvnitřku“, jsou manželství a rodina chráněny nejen stěnami domů a bytů, ale i takovými efektivními psychologickými silami jako studem, skromností, osobní hrdoostí atd. Proto výzkumy založené na účasti sociologů v rodině přinesly jen nepatrné výsledky.

Při charakteristice marxistické sociologie vyzdvihuje autor zejména jednotu teoretického a empirického přístupu. Požaduje hlubokou teoretickou studii zkoumaného jevu před zahájením výzkumu, přesné ujasnění cíle, stanovení metod a technik, vědecké zobecnění a závěry v konečné fázi výzkumu jako výsledek vědeckého poznání určité části objektivní reality.

Autorovy metodické poukazy nejsou zbytečné ani v našich podmínkách, zejména vzhledem k současné popularitě sociologických výzkumů, při nichž nejsou často dodržovány ani elementární zásady vědeckosti a jejichž dílčí, málo objektivní výsledky jsou někdy dokonce zobecňovány.

V knize je dále sledováno teoreticko-historické objasnění rozdílu mezi manželstvím a rodinou. Zatímco do konce 19. stol. převládá názor, že manželství je jen jiným pochopením rodiny (Hegel), úspěchy historiografie koncem 19. a začátkem 20. stol. ve studiu manželských a rodinných vztahů ukázaly nesprávnost tohoto stanoviska. Rodina a manželství nevznikly historicky současně. Předpokladem rodiny byl vznik manželství, jehož základy se vytvářely tím, že byli jako možní partneři z pohlavního styku vylučováni napřed nejbližší, později i vzdálenější příbuzní. Autor ukazuje, že dokonce v epoše raného matriarchátu byl svazek mezi mužem a ženou velmi slabý; muž často opouštěl ženu ještě před narozením dítěte a nijak se o ně

nestaral. Rozebírá Engelsovu a Morgánovu „pokrevní rodinu“, rodinu punuluánskou, a ukazuje, že ve skutečnosti měli tyto autoři na mysli druh pokrevní formy manželství, nikoli rodinu. O rodině jako specifickém sociálním jevu hovoří Engels jen ve spojitosti s párovým manželstvím.¹

Za prvou historickou formu rodiny je možno považovat mateřskou rodinu, která existovala v období rozvinutého matriarchátu. Ta byla velkou skupinou nejbližších sourozenců po ženské linii, skládající se z mužů a žen s potomky 4 až 5 pokolení. Mohlo to být 200–300 lidí. Historicky se tedy rodina objevila později než manželství. To však není jediný rozdíl mezi oběma jevy. Odlišnost spočívá dále v tom, že zatímco u manželství jde o vztah dvou lidí, je rodina nadto ještě sociálně organizované společenství lidí, které může vystupovat jako subjekt jiných společenských vztahů a uskutečňovat určitou činnost. Proto na rodinu nelze pohlížet jen jako na rozšíření manželského páru, ale manželství a rodina jsou dva jevy kvalitativně odlišné, i když spolu přirozeně velmi úzce souvisí.

Po kritice teorie „primárních skupin“ dochází pak autor k následující definici manželství. „Je to historicky se měnící sociální forma vztahů mezi ženou a mužem, jejímž prostřednictvím společnost upravuje a sankcionuje jejich pohlavní život a stanoví jejich manželská a rodičovská práva a povinnosti“ (str. 48). Rodina je naproti tomu složitější systém vztahů než manželství a jsou jí vlastní jiné funkce. Hlavní duchovní silou spojující rodinu je pocit příbuznosti, jehož přirozeným základem jsou instinkty mateřství, otcovství, přirozená přichylnost dětí k rodině apod. Síla těchto instinktů není samozřejmě absolutní a i nejsilnější z nich může zaniknout např. protikladností sociálních zájmů.

Rodinu jako sociální jednotku především charakterizují početnost, místo, struktura a sociální funkce. Charčev velmi podrobně rozebírá jednotlivé faktory včetně historické aplikace na carské Rusko a závěrem dochází k následující definici rodiny: je to malá sociální skupina, která má historicky určitou organizaci, jejíž členové jsou spojeni manželskými nebo příbuzenskými svazky, společným životem, vzájemnou morální zodpovědností a sociální nutností, která je podmíněna potřebou fyzické a duchovní reprodukce obyvatelstva v zájmu společnosti.

Po vyřešení základních teoretických otázek přechází autor k rozboru vývojových tendencí manželství a rodiny za kapitalismu. Kritizuje Bogarduse, Greena, Kirkpatricka aj., kteří při objasňování zákonitostí, charakteru a příčin změn manželství a rodiny naprosto nedbají ekonomické a historické podmíněnosti a směšují podstatné rysy a jevy s nepodstatnými. Tak např. Kirkpatrick se snaží objasnit změny rodiny především psychologicko-biologickými a čistě biologickými příčinami.

¹ Moderní výzkumy v této oblasti dokazují, že rých společnostech a nebylo univerzální vývojovou

skupinové manželství se vyskytovalo jen v některé formou.

Charčev poukazuje na dvě protikladné tendence v kapitalistické společnosti, které mají bezprostřední vliv na manželství a rodinu: je to závislost a nerovnoprávné postavení ženy na jedné straně, a otevření možnosti ženské práce a zapojení ženy do výroby na straně druhé. Druhá tendence, která vede k růstu nezávislosti na muži, neustále sílí. Tak v r. 1940 bylo v USA podle Greenových údajů zaměstnáno ve výrobě 17 % všech vdaných žen; v r. 1953 to bylo 27 % a v současné době je každý třetí dělník žena. V zemích západní Evropy je toto číslo ještě vyšší. Zároveň zůstává práce žen přes formální rovnoprávnost diskriminována ve srovnání s prací mužů. (Ve Švédsku, Norsku, Švýcarsku, záp. Německu a Anglii se platy žen pohybují od 60–69 %, v Rakousku představují 70 % a ve Francii 93 % platu mužů). Autor uvádí řadu dalších údajů o hospodářské, politické právní a sociální nerovnoprávnosti žen v kapitalistických zemích.

Kritizuje rovněž skutečnost, že buržoazní sociologie často hovoří o jednom typu „národní“ rodiny či „současné rodiny“. Říká, že je to nesprávné a platí to jen v tom smyslu, že každá země dává do rodinného života určitý specifický vklad, typický pro tu či onu zemi. Jinak, vycházíme-li ze samotné podstaty manželsko-rodinných vztahů, existují v současné buržoazní společnosti dva typy rodiny: „tradiční“ monogamní buržoazní rodina, založená na vlastnictví, a dělnická neboli „průmyslová“ rodina, ve které je manželství do značné míry osvozeno od hospodářských cílů. Rolnická rodina, nebo šífeji – maloburžoazní rodina, se přimyká k rodině buržoazní jako organizace pro zachování a získávání soukromého vlastnictví, ale protikladná k ní jako pracovní kolektiv (rozpor mezi vlastní prací a soukromým vlastnictvím). Mezi těmito hlavními typy je množství typů přechodných. Autor jim však nevěnuje (s výjimkou rolnické rodiny) mnoho pozornosti, což je na škodu věci, zejména v souvislosti se změnami v třídní struktuře buržoazní společnosti.

Změny v rodině v současné kapitalistické společnosti probíhají podle Charčeva dvojím směrem: první tendence je podmíněna rozvojem soukromovlastnických vztahů a sociální praxí parazitních vrstev buržoazie. Je spojena s růstem a zesílením utilitární ekonomického, úzce praktického prvku v manželsko-rodinných vztazích. Druhá je spojena s ekonomickým a duchovním pokrokem společnosti za kapitalismu a se sociální praxí pracujících. Je spojena s emancipací ženy, nadvládou rovnoprávných vztahů mezi pohlavími, změnou manželství v dobrovolný svazek muže a ženy.

Buržoazní sociologie hovoří v souvislosti s druhou tendencí o rozkladu rodiny, který se projevuje ve zmenšení počtu členů rodiny, v úpadku její sociální a kulturní hodnoty, v růstu množství rozvodů aj.

Charčev rozebírá jednotlivé argumenty a poukazuje na to, že např. zmenšení početnosti rodin nemusí vždy být jev záporný, ale

i progresivní. Rozebírá „širokou“ rodinu feudální, podmíněnou potřebou pracovních sil v zemědělství a řemesle. Ukazuje, že pro kapitalismus jsou typické rodiny menší, neboť většina z nich je zbavena bezprostředního výrobního významu, což vede jednak ke vzniku „manželské rodiny“ (jen manželé a děti), jednak k podlomění autoritativní patriarchální struktury rodiny, a spolu s emancipací ženy vytváří základy „demokratizace rodiny“.

Zmenšení početnosti rodin je možno podle Charčeva spojovat s úpadkem jen tehdy, jestliže toto zmenšení probíhá na úkor snížení porodnosti. Tato tendence za kapitalismu existuje, což se jasně projevilo již na počátku 20. století. V období mezi dvěma válkami došel pokles porodnosti v některých zemích tak daleko, že vznikla hrozba vymírání (např. Francie). V předvečer druhé světové války klesl v zemích západní Evropy přírůstek obyvatelstva velmi podstatně. Po druhé světové válce populace poněkud vzrostla (USA, Francie), avšak v řadě vyspělých zemí je situace naprosto stejná jako dříve: porodnost v Rakousku, Dánsku, Itálii, západním Německu, Švédsku, Japonsku a Portugalsku je stejná nebo klesá.

Charčev rozebírá argumenty Rosenmayra, Roseho, Schelského aj., kteří považují za příčiny úpadku rodiny takové faktory, jako je růst protikladů mezi osobními zájmy lidí na jedné straně a zájmy vládnoucí třídy na straně druhé, industrializaci a urbanizaci, zesilující pocit bezmocnosti před růstem problémů ve světě, zrychlený rytmus technických změn, vědeckých objevů aj., a říká, že všechny tyto příčiny existují a působí, ale za nimi že je jedna základní, hlubší, která vždy zůstane vně zorného pole buržoazních sociologů. Spočívá v tom, že jak protiklady mezi osobností a společností, tak pocity osamění, ztracenosti, chaotičnosti, nelidské civilizace a všechny další, nejsou důsledkem rozvoje společnosti jako takové, ale důsledkem rozvoje kapitalistické společnosti, jsou výsledkem soukromovlastnické ekonomiky.

Zajímavou partií a vlastní jádro knihy tvoří rozbor moderní sovětské rodiny. Autor v této kapitole vychází z kritiky teorie tzv. „výběrového spojování“, propagované řadou západních sociologů, jejíž podstatou je tvrzení o sklonu člověka volit si za manželského partnera člověka, který je mu nějakým způsobem podoben. Základem „výběrového spojování“ může pak být výška, zdravotní stav, individuální kvality, úroveň intelektu, vzdělání a přirozené i hospodářské úroveň budoucích manželů, zatím co láska je při volbě partnera považována většinou za luxus či zbytečnost, neboť je přechodná a nemůže proto být trvalým základem manželství.

Charčev ukazuje, že většina buržoazních sociologů nečiní rozdíl mezi láskou a sexuálně erotickým vzplanutím. Uvažuje o lásce jako o citu, který má velmi širokou základnu: celý duchovní svět člověka, jeho ideály a snahy, jeho mravní a estetické city. Proto síla a opravdovost lásky není neměnnou veličinou, ale závisí na charakteru, úrovni a

duchovní kultuře člověka. Rozvoj člověka však závisí na rozvoji společnosti, a tak autor dochází k závěru, že kapitalismus, který není schopen zajistit takový mravní, citový a kulturní rozvoj lidí, musí nutně plodit teorie o zbytečnosti lásky jako základu manželství.

V dalším pak rozebírá jednotlivé údaje získané konkrétními sociologickými výzkumy, jako např. motivaci manželství, představy o manželství u mladých lidí, charakter vztahů předcházejících manželství, bytovou otázku a uzavírání manželství atd., a ukazuje, že socialistická společnost vytvořila takové podmínky, aby rozhodujícím faktorem při uzavírání manželství a podstatou manželství mohla být láska. Shrnuje na tomto místě materiál výzkumů leningradské laboratoře a anket jednotlivých listů (Izvestije, Komsomolské pravdy apod.), které potvrzují autorovy východní domněnky. Většina mladých lidí považuje za hlavní podmínku šťastného manželství lásku; jen nepatrné množství klade na první místo materiální faktory. Ukazuje, že staré vlastnické motivy uzavírání manželství odumřely (i když samotný pozitivní fakt výběru na základě lásky nepřináší s sebou ještě dostatečnou morální a psychologickou připravenost k manželství). Při rozboru věku manželů se ukazuje, stejně jako ve většině zemí, posun k nižší věkové hranici při uzavírání manželství, a zároveň fakt, že mizí manželství s velkým věkovým rozdílem. Např. téměř vymizela manželství, kde byla žena značně starší než muž.)

Autor uvádí řadu tabulek ukazujících např. délku známosti předcházející manželství (podle údajů je většina manželství založena na více než jednoleté známosti), úlohu rodičů při uzavření manželství (u většiny manželství, tj. u 79,6 % zkoumaného souboru, byli rodiče žádání o souhlas ke sňatku), situaci bydlení po sňatku (naprostá většina mladých lidí nemá vlastní byt) apod.

Všechny údaje jsou do velké míry shodné s výsledky našich výzkumů v této oblasti. Na druhé straně jsou uváděny údaje pouze elementární a mají regionální charakter (Leningrad a pod.). Pro různost materiálů, a v řadě případů pro příliš malý vzorek, nejsou také uváděny korelace mezi jednotlivými údaji. Proto některé autorovy závěry, například závěr o převaze morálního přístupu k manželství (jenž bezesporu existuje), vysuzovaný z faktu, že mladí lidé neodkládají sňatku až do získání vlastního bytu, ale překonávají obtíže, jsou nepodložené.

Pokud jde o předmanželské vztahy a sexuální život mládeže, autor konstatuje, že jim byla dosud jak v rodinách, tak ve školách věnována minimální pozornost, což má své záporné důsledky jak pro předmanželské vztahy samy, tak později pro manželství. Společnost se v tomto směru zcela spoléhá na pravdivost, správnost a spravedlivost svých ideálů koncentrovaných v zásadách komunistické morálky a neprojevuje vždy potřebnou péči o formu jejich osvojování. Hovoří o takových faktech jako je bytová tíseň a její důsledky jak pro mladá manžel-

ství, tak pro předčasné sexuální zážitky dětí. Konstatuje, že značné množství mladých lidí vstupujících do manželství má již sexuální zkušenost a to se týká jak mužské, tak ženské mládeže, u níž se zejména projevil vliv války. Je to dáno jak zvýšením role „osobního momentu“ ve vztazích mezi pohlavími ve srovnání s tradičními mravy a institucí panství zvláště, tak růstem nezávislosti studující a zaměstnané mládeže, zejména ve městech.

Charčev uvádí čísla žen žádajících přerušení těhotenství a ukazuje, že je mezi nimi značné procento mladých, neprovdaných žen. Závěrem této kritické kapitoly autor konstatuje, že přesto převládá tendence k upevňování morálních norem a k zvyšování kulturních a estetických požadavků na partnery.

Jiným, velmi zajímavým a podrobně rozebíraným problémem je tzv. „demokratizace“ rodiny, která je buržoazní sociologií vydávána za všeobecnou tendenci „průmyslové společnosti“. Za demokratický typ rodiny je považována taková rodina, ve které se muž a žena jako rovnocenní partneři dělí o rozhodování, ve které život není založen na strachu a síle moci, ale na vzájemné úctě. Příčinou této demokratizace rodiny je podle buržoazních sociologů rozvoj průmyslu, celková demokratizace ekonomického a sociálního života, emancipace ženy aj.

Charčev rozebírá Schelského a poukazuje na mlhavost pojmu demokratizace buržoazní rodiny. Tvrdí, že skutečně demokratizaci brání fakta jako diskriminace ženské práce, omezení politických práv ženy, buržoazní stát a buržoazní morálka. Proto demokratizace je charakteristická převážně pro ty rodiny, kde žena pracuje a má jakousi hospodářskou nezávislost. V ostatních případech je možno hovořit spíše o přechodu od despotického typu autoritativnosti k liberálnímu typu autoritativnosti. Autor ukazuje, že skutečné objektivní podmínky demokratizace rodinné struktury byly vytvořeny v sovětské společnosti, kde byly splněny její základní předpoklady, jako likvidace soukromého vlastnictví, uzákonění rovnoprávnosti mezi mužem a ženou, kde vznikla nová morálka, kde je možno hovořit o skutečných kolektivních a humánních vztazích mezi lidmi.

Ve snaze o vystižení základního rozdílu mezi buržoazní a socialistickou společností autor na tomto místě do jisté míry idealizuje socialistickou společnost. Zejména na místech, kde uvažuje o nové morálce, o rovnoprávnosti žen, o komunistických vztazích mezi buržoazní a socialistickou společností ležnosti splývají se skutečností; nevidí jednotlivé kategorie v jejich vývoji, s jejich dobovými nedostatky a rozpory. Proto je také jeho analýza problematiky demokratizace rodiny v socialistické společnosti, zejména v jejích širokých ekonomickospolečenských souvislostech, často jen deklarativní. Pokud jde o rozbor subjektivních faktorů při demokratizaci rodiny, správně poukazuje na nutný odraz pokrokových názorů v individuálním

vědomí lidí, které má tendenci se zpožďovat zejména v této oblasti, jež byla po tisíciletí doménou nerovnoprávných vztahů. Pak následuje rozbor charakteru vnitrorodinných vztahů v sovětské rodině, hodnocení pomoci ženám se strany mužů a dětí, výčet množství přístrojů a zařízení ulehčujících domácí práci, je uváděn počet hodin, který žena věnuje domácnosti a řada jiných údajů.

Charčev dále zkoumá sociální funkce sovětské rodiny a rozděluje je na dvě skupiny, které odpovídají dvěma hlavním oblastem společenského života; materiální a duchovní. Obě stránky rozebírá v historické souvislosti, ukazuje na kvalitativní rozdíly ve srovnání s buržoazní rodinou. Rozebírá zdroj přežitků v sovětské rodině a konstatuje, že u určité části obyvatelstva ještě mají materiální základu v určitém druhu soukromé maloburžoazní praxe a jejich tradic (pronajímání bytů v lázeňských oblastech, soukromé řemeslo a drobná výroba). Rozebírá změny ve struktuře důchodů, uvádí řadu zajímavých číselných srovnání týkajících se nájemného, výdajů na výchovu a vzdělání apod.

Tak např. ukazuje, že před revolucí nájemné pohlcovalo více než 1/5 rodného rozpočtu, zatímco dnes činí 3,4 %. Při tom se bytové podmínky podstatně zlepšily. Rozpočet na výchovu činil v předrevolučním Rusku 48,7 %, dnes činí 45,3 %, opět při nesrovnatelně vyšší kvalitě. Totéž se objevuje při srovnání spotřeby potravin v rodinách, při vzdělání žen aj.

V této souvislosti autor rozebírá také některé zajímavé údaje o zaměstnanosti žen a práci v domácnosti. Konstatuje, že ještě značné množství (asi 10 miliónů) práce schopných žen zůstává v domácnosti. To však neznamená, že socialismus nijak neovlivnil funkci ženy v rodině. Autor uvádí počet přístrojů (vysavačů, praček, chladniček, šicích strojů) a jejich stoupající počet v domácnostech, poukazuje na rostoucí zájem a nedostatky v oblasti služeb obyvatelstvu atd. Při úvaze o týdenním rozvrhu domácích prací u žen a mužů konstatuje, že čas věnovaný těmto pracím (30,5 hod. u žen a 10,5 hod. u mužů) týdně je stále ještě příliš vysoký. Časové ztráty, stejně jako u nás, jsou vysoké zejména při nákupu. Celkově se ukazuje, že žena zaměstnaná v průmyslu věnuje domácí práci 2–3krát více času než muž. Zajímavé je konstatování, že ženám, které dobře pracují na pracovišti nebo zaujímají nějaké vedoucí místo, pomáhá muž většinou více než těm, které pracují průměrně. Uvádí dále časové rozvrhy rolnických rodin, žen v domácnosti a řadu údajů, souvisejících s domácími pracemi a výchovou dětí jak v městských, tak ve venkovských rodinách. Závěrem konstatuje, že ačkoli domácí práce přestala být považována za tradiční čistě ženskou záležitost, je pomoc mužů, kterou ženám poskytují, stále ještě malá a neuplatňuje se ve všech rodinách. Je to také domácí práce, která mnoha miliónům žen brání jít do zaměstnání, mnoha miliónům znemožňuje vzdě-

lání, kulturní život a odpočinek, a je tak zdrojem stálého zaostávání žen.

Tato část studie je zejména bohatá řadou cenných konkrétních údajů. Autor se v ní snaží podat celkový obraz aktuálních problémů obklopujících především zaměstnanou ženu a naznačit cesty k jejich řešení. Na některých místech se však omezuje na pouhá konstatování či obecná tvrzení. Tak na př. chybí hlubší zhodnocení závažné otázky služeb, bližší charakteristika jejich úrovně a jejich současná úloha v procesu zrovnoprávnění žen. Popisný charakter má i partie věnovaná výčtu množství přístrojů a zařízení v sovětských domácnostech, aniž je provedena důkladnější analýza zřejmě ne příliš vyhovujícího stavu.

Pokud jde o oblast duchovního života, je nejdůležitější funkcí rodiny výchova dětí a organizace volného času. Obě stránky jsou velmi všestranně probírány s významnými poukazy na specifiku rodinné výchovy a její vliv. Tento problém je také východiskem poslední kapitoly knihy, která řeší dnes už tradiční otázku, zda je možno v budoucnu počítat s existencí rodiny jako sociální instituce, či zda dojde k jejímu odumření. Dokazuje, že názory, které odsuzují rodinu (vedle státu, práva a jiných institucí) k postupné likvidaci, jsou nesprávné. Zdůrazňuje, že rodina není politickým jevem, proto z odumírání třídních rozdílů nelze vyvozovat odumírání rodiny, i když díky tomu, že nebude existovat stát, nebude ani rodina sankcionována právně, nýbrž jen morálně. Monogamie je v socialistické společnosti již převážně důsledkem duchovně citových, nikoli ekonomických vztahů. Růst uvědomělosti, kultury a celkové úrovně je předpokladem bohatších a pevnějších citů. Rovněž láska dětí k rodičům nezávisí na státní právních ustanoveních, ale na morálně kulturní úrovni lidí. Specifikum rodinné výchovy, její neobyčejný vliv a význam jsou takové, že ani v budoucnu nelze počítat s izolací dětí od rodičů, což je další vážný argument pro zachování rodiny.

Charčev tedy předpokládá, že za komunismu se rodina upevní, rodinné vztahy očistí od materiální zátěže, rodinné soužití dosáhne vysokého stupně čistoty a pevnosti.

Knihy A. G. Charčeva patří mezi základní studijní pomůcky, uvádějící do teoreticko-sociologické problematiky manželství a rodiny; její přínos spočívá jak v pokusu o některé nové teoretické pohledy (vztah mezi manželstvím a rodinou, charakter dnešní sovětské rodiny a její funkce), tak ve shrnutí empirického materiálu a jeho dílčích zobecnění. Kniha je rozhodně přínosem pro dějiny manželství a rodiny, neboť na základě statistických a bohatých etnografických údajů podrobně rozebírá a zpracovává ruskou rodinu a v řadě případů i typy rodin a rodinných vztahů v jednotlivých republikách, zejména asijských. Je i podnětem k dalšímu studiu sovětské rodiny, k němuž dosud schází dostatek empirického materiálu vzhledem k tomu, že sociologické výzkumy nebyly